

Վրիստոսի խոնարհեցուց, և ալ վերջը անոր խաչին ոտքը ձգեց՝ իբրև թէ երկրների դպցրնելով այն թագը՝ զոր արդէն Վրիստոս Նստուած օրհներ էր լքգարու գլուխը. — և այս կրկնակի վսեմ և սրբազան լքշակունեաց թագին և ցեղին համար էր՝ որ երբ քանի մը մտամոլար իշխանք միաբանած կ'ուզէին Պարսից մասնել, մեծն և սուրբն Խաչակ հայրապետն հայոց և ինքն իսկ պահլաունի՝ քահանայապետական գաւազանը Նարոփէն ալ բարձր վերցրնելով՝ ինքն զինքն իբրև պարիսպ ի մաստուծեան և ազգասիրութեան մէջ ձգեց հաւատարիմ և անհաւատարիմ հպատակաց՝ պաշտպանելով հայաստանի փառացը բայց անոր բազդին վերջին ժամը հնչեր էր վերէն. լքշակունեաց թագաւորական գաւազանը կոտորած յերկիր ընկաւ, սուրբն Խաչակ յափշտակեց տարաւ յերկինք :

հ. Ղ. Մ

ԱՆԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Ստորագրութիւն լրվէտեան գաւառացի :

ՎԼԽԱՒՈՐ քաղաք բոլոր երկրին լմէրէթոյ, Վուրիոյ, Վգուէլի և Սուանէթի, որպէս յառաջն՝ արքայանիստ տէրութեան լմէրէթոյ էր Վութայիս, նոյնպէս և այժմ իշխանանիստ (գուբեռնիայ) կայսերութեանն Սուսաց : Տեղի քաղաքին յառաջնմէ էր ՚ի վերայ լեռնային մեծի բլրոյ ուր կայր և ամրոց մեծ . իսկ այժմ աւերեալ է այն ամրոց հանդերձ մեծ եկեղեցեան Վրաց . գոն քանի մի տունք Վրաց և հայոց՝ հանդերձ առաջնորդարանսն իւրեանց : Բայց այժմ քաղաքն է ՚ի ստորոտ բլրոյն, երկայն և յոյժ կանոնաւոր ձեով, ըստ տարազու լքրոպայւոյ . և Սիօն գետն կիսակղզի արարեալ զքաղաքն՝ պատելով անցանէ յորդութեամբ ընդ բազում

վտաւանս և ամայ ՚ի ծովն Պոնտոսի :

Սերազնեայք գտանին ՚ի քաղաքիս տունք ոչ աւելի քան զվաթսուն, և են նոքա պարապեալք ՚ի տուրեւառս վաճառաց և ՚ի ձեռագէտս . արք մարգասերք, և համեստակրօնք . փայլի իմն յերեսս նոցա բնութիւն վաղեմի հայոց . խօսին սոքա ամենեքին ՚ի Վրաց լեզու, և սակաւք են յոյժ յոյժ որք զմերն իմանայցեն . քանզի, ամաչեմ ասել, չգտանին անդէն հինգ անձինք գիտակ լեզուիս հայոց : Ունին երկու փայտակերտ եկեղեցիս յանուն սրբոյ Նստուածածնին, բայց յաւուրս մեր առին հրաման յարքունուստ վասն շինելոյ զնորոգ հոյակապ եկեղեցի, զորոյ զհիմունս են ինքն օրհների յամի 1844, ուր ընթաւայ գետն Սիօն յարեւելից կուսէ եկեղեցւոյն զափամբ քերելով, բայց այն ձեռնարկեալ եկեղեցի դեռ ևս կայ այնպէս, հազիւ հիմնն հաւասարեալ գետնոյն . ունին երկու քահանայս, և չիք առանձինն դպրոց հայոց, և թէպէտ զոյ արքունի ուսումնարան, բայց ՚ի սաղրելոյ բանսարկու անձանց, վերջացեալ է դասատուութիւն լեզուի հայոց :

Եւ ՚ի քաղաքիս և երեսուն տունք հռովմէականաց որոց է նորակառոյց եկեղեցի չքեղ և վայելուչ . ունին և զառանձինն դպրոց . գտանին երկերիւր տունք Վրաց, նոյնչափ ևս և հրէից, որք ունին և զժողովրդանոց կամ զսինակոկայ, են առ հասարակ վաճառականք՝ պարապեալք ՚ի տուրեւառութիւն աշխարհին :

Որպէս երկիրն նմանապէս և քաղաքն է այգեւէտ, այգիք տեղւոյն են անուող ՚ի մարդկանէ, միայն հանապազօրեայ անձրեով բաւականանան : Տունք և կրպակք առհասարակ փայտակերտք են : Լքք և կանայք մերձակայ գիւղերից յամենայն աւուրս երկուշաբաթի և ուրբաթու խուռն դիմեն ՚ի տոնավաճառն, որ լինի ՚ի քաղաքն . վասն որոյ յայն երկուս աւուրսն լինին անդէն մեծ բազմութիւն և վաճառք դիւրապին իրաց :

Զիսոյ՝ է գիւղաքաղաք առ ստոր

տով մեծի լերին միոյ՝ հեռի 'ի Վու-
թայիսայ երեք ժամու և 'ի լեռնէն
բղխէ յորդառատ և անուշահամ գետ .
տունք Հայոց են քսան և ութ , Սրաց
իբր հարիւր և ութսուն . առհասարակ
Հայք և Սրաց են ստրուկք եկեղեցւոյն
Սրաց գեղջն որ յանուն սրբոյն Վեոր-
գայ , ուր գոյ և երևելի հոյակապ եկե-
ղեցի յանուն զօրավարին , յոր դիմեն
մեծ բազմութիւնք ուխտաւորաց 'ի
Հայոց և 'ի Սրաց յայլ և յայլ տեղեաց .
թէպէտ այժմ եկեղեցիս փակեալ կայ
'ի կասկածանաց վասն պատառուածին
որ 'ի վերուստ 'ի վայր : Ի և Հայոց
առանձինն փոքրիկ եկեղեցի , բայց հին
կրապատ և անհեթեթ դրիւք : Հայք
պարապին 'ի վաճառականութիւնս և
յարհեստս . չիք որ 'ի նոցանէ գիտակ
լեզուիս Հայոց , այլ ամենեքին խօսին
'ի լեզու Սրաց . 'ի տեսանէն զվարդա-
պետ կամ զքահանայ Հայոց (որպէս
Հայք աւանին նմանապէս և բոլոր Հայք
Իմէրէթոյ) բանան զգլուխս և խոնար-
հութեամբ զօրհնութիւն հայցեն 'ի
Սրաց բարբառ ասելով Գագու-բիէ Ժամ
այն է օրհնեալ Հայր . եկեղեցասէրք են
և հլու հոգեւորականաց . նոյնպէս և ա-
մենայն հայազգիք Իմէրէթոյ երկիւ-
ղածք են և պատկառութեամբ յոյժ , մինչև
գիտնականք բնութեանց ազգիս օտար-
ազգիք՝ 'ի տեսանէն զնոսա իսկոյն մար-
թին իմանալ թէ Հայք են սղբա , և որ
առաւել զարմանալին է 'ի սկզբանէ և
այսր բնակութեան մերազանց յաշխար-
հիս այսմիկ չիք լուեալ թէ 'ի մերոցն
որ դարձաւ 'ի յունադաւանութիւն և
կամ 'ի դստերաց իւրեանց կանայս ե-
տուն նոցա , ուր յայլ գաւառս Սրաց
ոչ նոր ինչ է այս :

Սաչխէրէթ է գիւղաքաղաք հեռի 'ի
Վութայիսայ երկու աւուրքք , և է
լեռնային և արգաւանդահող և բերրի ,
տեղի տոհմի իշխանաց Նէրէթէլեանց
որք համբաւաւորքն են յերկրին Իմէրէ-
թոյ : Տունք Հայոց են երեսուն թուով ,
և ունին զմի փայտեայ անշուք եկեղե-
ցի , ամենեքին են վաճառականք և ար-
հեստաւորք , ունին և ճոխութիւն բա-

զում . և աստ դարձեալ չիք որ գիտակ
լեզուիս մերոյ : Տունք Նէրէթէլեանցն
ցհարիւր . իսկ Սրացն բազումք են , և
ունին երիս փայտեայ բայց չքնաղակերտ
եկեղեցիս : Վենայն բնակիչք աւանին
առ հասարակ են ստրուկք իշխանաց
'ի Նէրէթէլեանց , բայց են յապահովի ,
զի սահմանեալ է գլխահարկ նոցա՝ և
յիւրաքանչիւր ամի վճարեալ մնան ա-
զատ , սակայն իշխանք նոցա գոլով աղ-
քսողք և դատարկասունք պէսպէս հը-
նարիւք կորզեն 'ի ստրկաց զդրամս : Ի
վերոյ քան զգիւղս՝ է բարձր և անմատ-
չելի ամրոց՝ զոր գիտողք 'ի գեղջէն՝
համարին տեսանել զայն ընդ օդս կա-
խեալ . և յիրաւի անառիկ է 'ի պատե-
րազմողաց եթէ ունիցին ինքեանց զպա-
շար , որպէս և բազում նեղութիւնս
կրեաց իշխանութիւն Սրացոց 'ի պաշա-
րեն զայն , և 'ի չկարեն մարտիւ գրա-
ւել , խաղաղութեամբ էսու և մասամբ
իւրք քակեաց զորմունս նորա : () Դ
գեղջն կամ աւանիս չէ գոլելի , որպէս
և ջուրն չէ առողջարար . ուստի և յա-
մարան կրեն բնակիչք նեղութիւն մեծ
յօդոյ և 'ի ջրոյ , վասն որոյ և բազումք
տենդիւ ախտանան զամառն ողջոյն :

Սաճայ կամ ըստ բարբառոյ ռամկաց՝
() Կի Կալաի , է գիւղաքաղաք ինչ 'ի
լայնատարած դաշտի՝ ուր յառաջոյ քա-
ղաքին՝ յարեմտից յարեմուտս կարկա-
ջասահ սաստիկ յորդութեամբ ընթա-
նայ գետն Սիւն : Վաղաքն է գեղեց-
կադիր և յարմարաւոր քան զմիւս ա-
ւանս Իմէրէթոյ . նմանապէս և օդն
է առողջարար , ուստի և բազմաբնակ :
Սահմանակից է մեծի լերին ազգին
Սուանիթի , որք են արք գեղեցկադէմք
և քաջակորովք և միշտ 'ի մարտս պա-
տերազմաց պարապեալք ընդ լեռնա-
բնակ դրացիս իւրեանց . չունին յին-
քեանս ոչ արհեստաւոր և ոչ վաճառա-
կանս՝ և պարապին 'ի խաշնարածու-
թիւն և 'ի տուարածութիւն . քաղա-
քավարք են և ոչ ըստ այլոց լեռնակա-
նաց վայրենիք . սիրողք վայելուչ հան-
դերձից ըստ ազգին ազնուականաց Ի-
մէրէթոյ . ուստի և զէնք նոցա արծա-

Թապաւոր են և ինքեանք մաքուրք և բարեձեք . կրօնիւ են կուսապաշտք , բայց չունին ամենեւին զմեհեանս կամ զկուռս ինչ . այլ միայն ճանաչեն զմի Ղստուած ըստ աշխարհային խօսակցութեանցն և երդմանցն զոր խօսին . լեզու նոցա է մի և նոյն լեզու Սրաց , Թէպէտ և զայլ խեցբեկ լեզուս ևս խօսին զոր ինքեանք միայն իմանան : Բայժմ'ի տէրութենէ Ռուսաց կարգեալ կան անդ քահանայք Սրաց 'ի քարոզել և 'ի մկրտել զնոսա , տալով իւրաքանչիւր մկրտելոց մի մի մանէթ արծաթ , և մի Բօֆ կտաւ (10 գաղ) . գտանին 'ի նոսա և այնպիսի խաբէքայ անձինք , որք վասն դրամոց և կտաւոցն տասնիցս և առաւել ևս մկրտին 'ի զանազան քահանայից յայլ և յայլ տեղիս : Բայց արդ դարձցուք 'ի կարգ բանիս : Ինչպիսիք Ռաւայի են Հայք , Սիրք և Հրէայք . ամենեքեան են ստրուկք իշխանաց սոհմին Վաղիանայ և Նիկիթեթայ . իսկ տունք Հայոց են Հինդ , որք պարսպին 'ի վաճառաշահութիւնս , նմանապէս և Հրէայք են վաճառականք . սորա բազումք են յոյժ Թուով քան զայլ Հրէայս աւանաց և գիւղորեից երկրին Սմէրեթոյ : Սրացիք ևս բազմաթիւ են և առ հասարակ հողագործք և այգեպանք : Ի Հայոց փայտակերտ եկեղեցի յանուն Ղստուածածնի , և չիք աստ առանձին քահանայ վասն Հայոց՝ զի քահանայն Էջիսումայ հովուէ զնոսա :

Էջիսում է գիւղաքաղաք , հեռի 'ի Սաչիւրեթայ երկաւոր ճանապարհաւ . լեռնային է և ապառաժոտ , դժուարակոխ են ճանապարհք և յոյժ վտանգաւորք , ուստի և երանելի իսկ է ճանապարհորդ եթէ կարոսցէ երիւրաւ անվտանգ անցանել ընդ գիւղային ճանապարհս : Բողջարար է յոյժ օդ տեղւոյս , և ջուրն է տկանակիտ . իսկ տեղի բնակութեան բնակչաց է առ ստորոտով մեծի բարձրագագաթ լերին : Վեղեցիկութիւն բնակչաց քաղաքիս յոյժ զհամբաւի հարեալ է 'ի կողմանն յայնոսիկ : Կողովուրդք տեղւոյս

քաղաքաւորք են և ընդէք բնութեամբ քան զայլոց քաղաքաց : Տունք Հայոց են վեշտասան և ամենեքին են վաճառականք , ունին զմի փայտաշէն եկեղեցի և զմի քահանայ , որ հովուէ և զփղովուրդ Ռաւայի ընդ այնքան վտանգաւոր ճանապարհս գնալով մինչև յին . Թացս երկուց աւուրց : Տունք Սրաց և Հրէից բազումք են , և ամենեքին են ստրուկք իշխանին Վաղիանայ : Բահասարակ 'ի Չիտար , 'ի Սաչիւրեթ , 'ի Ռաւայ և 'ի Էջիսում չիք որ և ոչ մի 'ի մերոց ժողովրդականաց գիտակ լեզուիս Հայոց , այլ առ հասարակ վարին Սրաց բարբառով :

Բայքան ասել շատ լիցի յաղագս վիճակին Սմէրեթոյ . սկսցուք այժմ զվիճակէն Բարթլայ՝ նախ 'ի Վառայ կամ 'ի Վարոյ քաղաքէ ճառելով զպատմութիւնս :

Վառայ կամ ըստ այժմեան գործածութեան Վարի է քաղաք շինեալ վասն Հայոց յաշխարհին Սրաց , յարեմտեան կողմն Տփլիսայ՝ երկաւորք հեռի 'ի նմանէ , շինեալ 'ի Վաւթէ արքայէ Սրաց յամի Թուականութեան Հայոց Շահ , առ ստորոտով բլրակին՝ ուր կայ ամրոց նորին :

Տարածութիւն քաղաքիս լայնարձակ և ընդերկար է յոյժ , զի եթէ տասնիցս առաւելուն Թուով բնակիչք քաղաքիս , ոչ անձուկ ինչ լինէր նոցա տեղին : Յարեմտեան կողմանէ քաղաքին իջանէ մեծ գետն Վուր՝ ընդ հարաւ քաղաքին անցանելով դէպ յարեւել ոչինչ հեռի 'ի քաղաքէն . նմանապէս 'ի լերանց մեծին Վովկասու՝ ելանէ գետն Էախիւու , և 'ի հիւսիսոյ արեւմտից դէպ 'ի հարաւ իջանելով խառնի 'ի Վուր գետ , յորդառատ և սրնթաց յոյժ , և քաղցրահամ է ջուրս քան զՎուր գետոյն , Թէպէտ և քաղցրութիւն ջրոյ սորա ոչ ինչ ընդհատ գովի 'ի տեսողաց . սմին նման իջանէ 'ի մերձակայ լերանց և գետն Փշան 'ի հիւսիսոյ արեւմտից նորա 'ի հարաւ կոյս և խառնի 'ի գետն Էախիւու , բայց սղտոր է ջուրն և դառնահամ :

()դ քաղաքին է առողջարար և զովարար յոյժ , զի յընթացս այնքան ամաց պաշտօնատարութեան իմոյ ոչ ցաւեցաւ և ոչ զլուին իմ , և ոչ տեսի անդ զտկարութիւն և զայլ վտանգաւոր հիւանդութիւնս , և ոչ զցաւ ջերման կամ տենդի : Եւրոյ քաղաքին՝ շինեալ է որպէս ասացաւ ՚ի գաղաթ բլրոյն՝ երկաւրաձեւ յարեւելից յարեւմուտս , և մարթի կոչել զայն անառիկ՝ եթէ գտանիցին յամրոցին զօրք պատերազմականք հանդերձ պաշարօք : Յարեւմտեան կողմանէ՝ ամրոցն ՚ի վերուստ ՚ի վայր ելեւէջութեամբ բրդացն իջեալ է ցյատակ գետնոյն վասն պահպանութեան ջրոյն ՚ի հարկաւոր ժամանակի : Եւ յիստորիցին չիք ոչ տուն , ոչ սենեակ և ոչ ինչ , միայն խորափոր այր ինչ կրասլատ բարձրացուցեալ մինչև ցերեանն՝ որ է հասարակ յատակ բլրոյն : Կան անդ երեք թնդանօթք յարքայէն հերակլեայ՝ և ՚ի վերայ նոցա գրեալ զաղերս առ Բստուած , որոյ սկիզբն այսպէս սկսանի .

Տուր զօրութիւն ծառայի քո , և այլն :

Բնակիչք քաղաքիս առ հասարակ են հայք , Սիւրբ և կաթողիկէք և ամուսնացեալ աստիճանաւորք Սուսաց : Տունք հայոց են չորս հարիւր , և ունին զերիս փառաւոր ծիսական եկեղեցիս , և զմի ուխտատեղի : Եւ ունանք եկեղեցեաց են Վարաշէն սուրբ Ստեփանոս շինեալ ՚ի թուին ԹՃԼԳ յորձատաշ կարմրագոյն քարանց . միւսն Ստեփանոս՝ նորաշէն եկեղեցի կամ տէր Սոփսէսի եկեղեցի աղիւսակերտ և վերամբարձ . ՚ի ներքոյ բեմին գտաւ այր մի գետնափոր , և ՚ի նմա մարմինք երեք , որոց միոյ գլուխ չգոյր ամենեւին , միոյ գլուխն հատեալ և առ կտոռն եղեալ , իսկ միւսոյն ամբողջ , եղեալ զերեսին ՚ի վերայ փսիաթի . տեսեալ զայն տատեցին զայրն և ամիոփեալ զնրջխարան յարկեղ ամրափակեցին զչրջապատն , շինեցին ՚ի վերայ նոցա փոքրիկ սեղան պատարագի , ուր երբեմն երբեմն մատուցանեն զհաշտարարն պատարագ ըստ խնդրոյ բարեպաշտօն ժողովրդոյ . իսկ միւսն որ քան զերկուսն

է հրաշափառագոյն՝ է յանուն Բստուածամօրն շինեալ ՚ի ժամանակս վերջնոյն հերակլի արքայի Սրաց , անձնանուէր աշխատութեամբ՝ հանգուցեալ աւագ քահանային և գործակալին հայոց Սրաստանի տեառն Սահակայ՝ որ արգարեւ հիացուցանէ զտեսողն . այդ գործարժանաւոր հոյակապ և մեծագործ անձին , և զանուն բարեացապարտ քահանային մեծաձայն հռչակեն ժողովուրդք երկրին : Կտանին այժմ թուունք քահանայիս և անուանին յանուն նորին :

Վանի մի քաղ հեռաւորութեամբ յեկեղեցւոյն դէպ յարեւմուտս , է փոքրիկ մատուռն յանուն Բստուածածնի՝ և ՚ի վերայ նորա՝ զանգակատուն հնաշէն . բնակիչք աւանդութեամբ այնպէս ասեն՝ թէ առաջին նախամայր եկեղեցի քաղաքիս սա է . բայց չիք ինչ արձանագրութիւն և թուական : Բաց յերկեկեղեցեաց և ՚ի միոյ մատրանէ հայոց գտեալ ՚ի քաղաքին , գտանին ՚ի գերեզմանատունս երեք փոքրիկ մատրունք . միայն ցաւելին այս է զի յայնքան գերեզմանս հայոց չիք ինչ տապանագիր ՚ի լեզու հայոց , և յայնքան ժողովուրդս՝ բաց ՚ի քահանայից հայոց չգրտանին ՚ի քաղաքին վեց կամ եօթն անձինք գիտակ լեզուիս հայոց , և նոքա են արք վաճառականք . նմանապէս և յամենայն զիւղօրայս վիճակի սարին , բաց ՚ի քանի մի զիւղօրէից՝ զորս ըստ տեղեաց տեղեաց թուեցից :

Հայք առ հասարակ են վաճառականք և արհեստաւորք՝ ճարտարք և անխորք յայլոց ՚ի վաճառաշահութիւն , ոգի տուրեւաութեան չաստուծոյն ՚ի սոսա փողփողէ . քաղաքավարք են և մարդասէրք՝ բայց և կռուասէրք , ՚ի վիճաբանութիւնս փոյթք՝ ՚ի յիրաւարանս դատից զիւրամուտք և սրտոտ , հազիւ պատահի սոցա ընկձիլ յոսոխաց ՚ի դատարանս :

Ի քաղաքին գտանին քանի մի տունք հայոց իշխանաց , այսինքն (Թուամանեանք (այն ինքն է Սամիկոնեանք) և Բեկթարեկեանք , որք ՚ի դիւանատունս և ՚ի զինուորական ծառայութիւն

կայսերութեան Ռուսաց պատուեալք են իշխանական անուամբ . նմանապէս գտանին քանի մի տունք ազնուականաց Հայոց : Տունք Սրաց համեմատին ըստ չափոյ տանց Հայոց . և ունին զերկու ծխական եկեղեցիս և զմի զօրաց եկեղեցի . իսկ տունք կաթողիկէաց են մինչև ցքսան և հինգ կամառ առաւելն երեսուն , և ունին զմի պատուական եկեղեցի , և կառավարէին հոգեորական կառավարութեամբ երկուց պատրոց . բայց յամի 1844 ըստ կայսերական հրամանի ամենայն պատրիք եկեալք 'ի Ռուսաստան՝ մերժեցան 'ի տէրութենէ Ռուսաց , և պատրիք Վարդայ հանգոյն այլոց արտաքսեցան 'ի սահմանէն Ռուսաց :

Ի Վարդի գոն երկու երեւելի ուսում նարանք , մի արքունական՝ 'ի պէտս որդւոց առ հասարակ ամենայն բնակչաց , իսկ միւսն վասն հոգեորականաց Սրաց՝ շինեալ ծախուք հոգեոր իշխանութեան նոցա , և թէպէտ Հայք ևս սկսան շինել բարի նախանձու՝ և մերովս հոգողութեամբ աւարտեցաւ բաւական ծախուք ազգայնոց , բայց փակեցաւ այն աստուածահաճոյ շինուած յամի 1847 'ի ցաւ և 'ի հեծութիւն ազգասիրաց :

(ՅԱՐՏՆ ՅԱՌԱՋԻԿԱՅՍ)

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ ՏՆՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ԳԼՈՒԽ Բ .

Հարստութեանց՝ վրայ :

ԲԱՂԱԲԱԿԱՆ տնտեսութիւն վախճանը որչափ կարելի է ժողովրդեան վիճակը լաւցընել՝ ու մարդկային ընկերութիւնը երջանկացընել ըլլալով , հարկաւ ան բաներուն վրայ կը խօսի՝ որոնք իրաւցընէ բարեկեցիկ կ'ընեն զմարդիկ . և որովհետեւ աս բաներուն հիմը , կամ թէ՛ ըսենք աղբիւրը , հարստութիւն

1 Գ. Լ. Les richesses.

ներն են , նախ պէտք է որ մենք ալ անոնց վրայ խօսինք :

Հարստութիւնը մարդկային բարեկեցութեան պատճառ սեպելուս թերևս շատ մարդիկ զարմանան , բայց շուտով ըսածներնուս կը համոզուին՝ երբ որ իմանան թէ հարստութիւն ըսելով քաղաքական տնտեսութեան մէջ՝ միայն ոսկի , արծաթ , գոհար , մարգրիտ , և ասոնց նման ուրիշ ծանրագին բաներ չենք հասկընար , հապա՞ս ո՞ր և իցէ բան որ մէկ կերպով մը մարդուս պիտոյքը կը լեցընեն :

Վաղաքականօրէն աւելի հարուստ կը սեպուի ան երկիրը՝ որ թէպէտ և ոսկի արծաթ քիչ ունի , բայց ապրուստի բաները հոն աւելի առատ ու աժան են , քան թէ ան երկիրը՝ ուր որ թէպէտ և միլիոնաւոր ոսկի ու արծաթ դահեկան ունեցող առանձնական մարդիկ կան , բայց հասարակ ժողովրդեան ապրուստին վերաբերեալ հարկաւոր բաները ամենաքիչ և սուղ են : Ընչպէս ըսինք երկրի մը համար , նոյնպէս իմանալու է մեծամեծ տէրութեանց համար ալ . տնտեսական մը չի կրնար ամէն պարագայի մէջ Ռուսաստանէն աւելի հարուստ սեպել զԻնքզիւն՝ մետաղական դրամին շատութեանը համար . ինչու որ՝ եթէ սովու կամ պատերազմի ժամանակ Ինքզիւն տէրութիւնը չի կարենայ ժողովրդեան ապրուստին հարկաւոր բաները ճարել օտար աշխարհներէ , ժողովուրդը անօթութենէ կը ջարդուի . վասն զի իր երկիրը բաւական եղածին չափ բերք չի բերեր , մանաւանդ թէ որ երկրագործութեան բանը քիչ մը ձախորդ երթայ : Ուրեմն ինչ բանի կու գայ այսպիսի պարագայի մէջ իրեն միլիոնաւոր ոսկին ու արծաթը : Ինչ որ 1848ին Վաղդիոյ և Ինքզիւն մէջ եղած ցորենի նեղութիւնը իրեք չորս տարի ալ վրայէ վրայ քշեր , ու ()սմանեան տէրութեան ընդարձակ գաւառները կարենային միակերպ պէտք եղած արմտիքը հասցընել , ինչպէս որ նոյն տարին հասցուցին , տես թէ ինչ հարուստ կը սեպուէր Տաճկի տէրութիւն